

Missä ovat nuoret maanviljelijät?

Katsaus suomalaiseseen ruokaturvaan kestävyysmurroksen paineessa

Pihla Takkinen

Olemme tilanteessa, jossa ilmastomuutos asettaa viljelylle moninaisia riskejä, mutta viljelijöitä on yhä vähemmän. Ilmastokriisin edetessä Etelä-Euroopassa aikaisemmin viljelykäytössä ollut maa muuttuu viljelykelvottomaksi (EU 2018), mikä tietää kasvavaa ruoantuotantopainetta pohjoisemmille alueille. Samaan aikaan sään ääri-ilmiöt, kuten tulvat ja kuivuus, yleistyvät (IPCC 2019) vaarantaen sadot Suomessakin.

Keskityn tässä katsauksessa luomaan kuvan nuorten viljelijöiden vähenemisestä ja Suomen ruoantuotannon tulevaisuudesta ympäristökysymyksiin yhteenkietoutuneena ilmiönä. Viljelijä-sanalla viitataan niin eläintuottajiin kuin kasvinviljelijöihin, koska tämä on vakiintunut käytäntö muun muassa tilastoinnissa. Tarkastelen nuorten viljelijöiden vähenemistä ensin tilastotiedon, sitten nuorten ja lopettaneiden viljelijöiden kokemuksia kartoittaneen tiedon valossa. Tämän jälkeen arvioin ilmiöön reagointia yhtäältä osana maaseutupolitiikkaa, toisaalta osana maataloustukipolitiikkaa. Lopuksi pohdin, millaisia kysymyksiä viljelijöiden väheneminen asettaa ruokaturvakeskustelulle ilmaston yhä lämmitessä.

Ruokaturva tarkoittaa turvallisen ja ravitsevan ruuan riittävyttä ja saatavuutta nyt

ja tulevaisuudessa (FAO 1996, GFSI 2022). Kansainvälisessä ruokaturvavertailussa Suomi on maailman parhaimmista (GFSI 2022), mutta tämä ei tarkoita, etteikö ruokaturvassa olisi parannettavaa täälläkin (Puupponen ym. 2017, 24). Ruokajärjestelmämme on mitä suurimmassa määrin globaalien vaikutusketjujen alainen ja siten herkkä myös Suomen ulkopuolisille tapahtumille (esim. Puupponen ym. 2017, 46). Tästä tuore esimerkki on Venäjän hyökkäyssodan vaikutus energian ja sitä kautta ruuan hintaan kotimaassa sekä viljan kuljetuksen vaarantuminen Ukrainasta kohdemaihin.

Suomen ruoantuotannosta puhuminen on myös ilmaston lämpenemisen vastaisen työn kannalta tärkeää. Lähellä tuotetun ruoan ympäristövaikutukset paikallistuvat konkreettisesti, ja saattavat näin lisätä tietoisuutta maatalouden ympäristövaikutuksista (Kortetmäki 2018, 9). Tämä ei tarkoita sitä, että Suomessa tuotettu ruoka olisi automaattisesti ekologista tai sosiaalisesti kestävä. Maanviljelijöiden väheneminen saattaa lisätä tarvetta tuotantopanosintensiviselle ruoantuotannolle, mikä puolestaan kuormittaa luontoa (Kumpulainen 1995). Maanviljelijöiden määrästä puhumalla en kuitenkaan tarkoita, että tuotantoa tulisi lisätä (tuotannon määrästä ja ympäristökriisistä tarkemmin ks. Lähde 2019).

Viljelijöiden ikääntyminen tilastoissa

Euroopan komissio on nähnyt nuorten eli alle 40-vuotiaiden viljelijöiden puuttumisen alalta jo pitkään ongelmallisena (ks. esim. EU 1997, EU 2001). Vuonna 2015 Komission julkaisemassa raportissa ruokaturvan ja ruokaomavaraisuuden heikkeneminen on nimetty keskeiseksi haasteeksi, jonka viljelijöiden väheneminen ja ikääntyminen aiheuttaa Unionille.

EU-tasolla nuorten viljelijöiden vähenemistä ovat tarkastelleet Lukas Zagata ja Lee-Ann Sutherland (2015), jotka arvioivat kriittisesti tilastoinnin ja tilastojen käyttöön liittyviä puutteita Unionin poliittisissa asiakirjoissa. Suomessa nuorten viljelijöiden määrä on Zagatan ja Sutherlandin mukaan kohtuullinen. Heidän Suomea koskeva päätelmänsä perustuu alle 40-vuotiaiden ja yli 65-vuotiaiden ruuantuottajien määrän vertailuun vuosien 2003–2010 välillä. Tällä aikavälillä nuorempien ammatinharjoittajien määrä suhteessa vanhempiin onkin pysynyt kohtuullisena. (Em.) Zagata ja Sutherland eivät kuitenkaan tarkastelussaan tavoita jo tuolloin Suomessa voimassa ollutta trendiä: vaikka nuorten viljelijöiden määrä on pysynyt vuosien 2003–2010 välillä suurempana kuin vanhimpien, heidän määränsä on ollut tasaisessa laskussa jo tuolloin – ja on edelleen (SVT 2020). Myös Suomessa viljelijöiden keski-ikä on siis kasvussa. Yli 65-vuotiaiden maanviljelijöiden määrä on noussut niin, että se on ylittänyt nuorten viljelijöiden määrän juuri 2010-luvulla, johon Zagatan ja Sutherlandin tarkastelu päättyy.

Nuorten viljelijöiden laskeva määrä ei ole välttämättä ongelma, jos vanhemmat viljelijät pystyvät pitämään tuotannon riittävänä. Zagata ja Sutherland (2015) huomauttavat, ettei pelkkä viljelijöiden keski-ikänsä nousu välttämättä ole vaaraksi maatalouden jatku-

vuudelle. Voihan kyse olla myös siitä, että ihmiset siirtyvät maanviljelijöiksi keskimäärin vanhempana kuin aikaisemmin, mutta heidän määränsä ei silti vähene.

Tilastokeskuksen luvut kuitenkin osoittavat, että Suomessa maanviljelijöiden määrä on laskenut tasaisesti kaikissa muissa kuin vanhimmassa ikäluokassa vuodesta 2003 alkaen. Jos trendi jatkuu yhtä voimakkaana, noin kymmenessä vuodessa Suomessa ei ole yhtään alle 50-vuotiasta päätoimista maatilayrittäjää. Yli 65-vuotiaiden maatilayrittäjien kasvava osuus kertoo myös eläkkeelle siirtymättömyydestä, eikä toistaiseksi tiedetä, kuinka suurelta osin tämä johtuu tilan jatkajan puuttumisesta, taloudellisista tekijöistä tai esimerkiksi haluttomuudesta luopua työstä.

Viljelijöiden lukumäärää tarkasteltaessa on otettava huomioon, että Suomessa keskimääräiset tilakoot ovat kasvaneet alle sadan hehtaarin maatilayritysten vähentyessä ja sadan hehtaarin tai sitä suurempien tilojen lisääntyessä (SVT 2020). Maanviljelijöiden väheneminen ei siis suoranaisesti tarkoita viljeltävän pinta-alan pienenemistä, vaan se kertoo viljelysten keskittymisestä. Suomalainen maatalouspolitiikka on pyrkinyt maatalouden rakennemuutokseen eli tilakokojen kasvuun ja tuotannon tehostamiseen (Kumpulainen 1995, 246). Tilojen suurenemisella on vaikutuksensa maanviljelyn työllistävän vaikutuksen myötä maaseudun autoitumiseen ja edelleen maaseudun houkuttelevuuteen nuorten ruoantuottajien näkökulmasta.

Vapautta vai velkaa – tilallisten kokemuksia

Voisiko nuorten viljelijöiden vähenemistä selittää tilakokojen kasvun rinnalla muutokset työn luonteessa tai viljelijöiden kokemukset työstään? Tuoretta tutkimustietoa maanviljelijöiden – saati nuorten viljelijöi-

den – kokemuksiin työstään on verrattain vähän. Kaikkienensa nuoruus maaseudulla jää nuorisotutkimuksen katvealueeksi (Armila ym. 2016).

Suorimmin itse maataloustyötä ja sen eri ulottuvuuksia kuvaa Telle Lemmetyisen ja Tarja Toivosen (2004) raportti *Nuoret maatilayrittäjät – maataloussuuntautuneiden ja monialaisten maatilayrittäjien yrittäjyyspäätös, nykypäivä ja tulevaisuus Etelä-Pohjanmaalla ja Pohjois-Karjalassa*. Lemmetyisen ja Toivosen aineistosta nousee esiin erityisesti sitovuus ja kuormittavuus maatalouden harjoittamisen erityispiirteenä. Toisaalta työaikoihin liittyvät myös useimmin mainitut työn hyvät puolet eli itsenäisyys ja vapaus.

Tiina Silvasti ja Elina Laitalainen (2006) ovat puolestaan tarkastelleet lopettaneiden tilallisten kokemuksia maataloudesta luopumisesta. Vaikka tutkimusjoukkona eivät ole erityisesti nuoret viljelijät, selvityksestä käy ilmi teemoja, jotka joissain tapauksissa johtavat maatilatoiminnan lopettamiseen. Silvasti ja Laitalainen korostavat, ettei lopettamisen taustalla ole yleensä vain yhtä syytä vaan joukko toisiinsa vaikuttavia tekijöitä, kuten muutokset perheen tilanteessa ja maatalouden ulkopuoliset tulonlähteet (ks. myös May ym. 2019). Kuitenkin ylivoimaisesti useimmin lopettamisen taustalla heidän aineistossaan on ollut pienehkön tilan taloudellinen kannattamattomuus etenkin Suomen liittyttyä Euroopan unioniin. Myös Laitalaisen ym. (2008) tutkimuksessa tilallisten lopettamispäätökseen merkittävimmin vaikuttaneet yksittäiset syyt olivat huonot tulevaisuudennäkymät sekä maatalouspolitiikka niin kansallisella kuin EU-tasolla, mutta tarkemmin esimerkiksi politiikan ongelmakohtia tämä määrällinen tutkimus ei mittaa.

Edellä mainitut tutkimukset lienevät yhä noin 20 vuotta myöhemminkin paikkansapitäviä kuvauksissaan maatalousyrittämisen luonteesta. Toki aineistoista puuttuvat

ne, joiden kohdalla sukupolvenvaihdos tai muulla tavoin alalle siirtyminen on jäänyt kokonaan tekemättä. Zagatan ja Sutherlandin (2015, 42) mukaan maan huono saatavuus ja hinta ovat suurimpia ongelmia nuorten viljelijöiden alalle siirtymisen kannalta, oli kyseessä sitten uusi tulokas viljelyn parissa tai tilansa vanhemmilta perivä nuori viljelijä (myös Zondag ym. 2015). Maan ostaminen tarkoittaa usein yksittäiselle yrittäjälle pitkäaikaista velkaa maataloustukipolitiikan ja tuotanto-olosuhteiden vaihdellessa.

Maatalouspolitiikkaa vai maaseutupolitiikkaa

Nuorten viljelijöiden vähittäistä katoa alalta voidaan tarkastella osana pitkään jatkunutta murrosta, jossa samanaikaisesti muuttoliike, palvelut ja työpaikat keskittyvät kaupunkeihin maaseudun autioituessa. 1960-luvulla vihreän vallankumouksen myötä monista pien-tiloista tuli taloudellisesti kannattamattomia (Hartikainen 2016, 28). Teknologian kehitys, sen aikaansaama ammattirakenteen muutos ja muutoksen seuraukset asuinrakenteeseen voidaan jossain määrin nähdä väistämättöminä kehityskulkuina. Poliittisilla valinnoilla on kuitenkin mahdollista vaikuttaa siihen, painottuuko päätöksenteossa talouskasvu vai alueellisen eriarvoisuuden ehkäiseminen. Mikko Kumpulaisen (1995, 247–248) mukaan Suomalainen maatalouspolitiikka on tähännyttä maataloustuotannon tehostamiseen jopa sosiaalisten ja ekologisten seurausten kustannuksella. Silvasti (2006) puolestaan on kritisoinut, että suomalaisen maatalouden rakennemuutoksen sosiaaliset seuraukset ovat jääneet hämmästyttävän vähälle huomiolle yhteiskunnallisessa tutkimuksessa.

Nuoren viljelijän polku ammatinharjoittajaksi sisältää usein pakollisen muuton pois kotiseudulta, sillä viljelijöiden on koulut-

tauduttava saadakseen maataloustukia. Syrjäseuduilta eivät puutu pelkästään koulut, vaan maatalouden ulkopuoliset työllistymismahdollisuudet ovat heikot, ja teknologinen tehostaminen vähentää maatalouden työllistävyyttä entisestään. Viljelijäksi opiskellut nuori aikuinen on tilanteessa, jossa hän kenties voi itse työllistyä maatalouden pariin, mutta jossa ikätovereita on seudulla hyvin niukasti. Kumppania voi olla vaikea löytää, lasten koulumatkat voivat olla pitkät – maatalouden harjoittaminen syrjäseudulla tuo monenlaisia pulmia eteen.

Hartikainen (2016) hahmottelee artikkeleissaan kaupungistumiskehityksen ja suomalaisen aluepolitiikan historiaa. Suhtautumista maaseutuun on kuvattu 1970-luvun teksteissä jopa maan sisäisenä kolonisaationa, jossa kaupunkien kukoistus tapahtuu maaseudun sosiokulttuurisen hyvinvoinnin kustannuksella ja mahdollistuu syrjäseutujen luonnonvarojen hyödyntämällä (em., 30). Nykyinen viljelijöiden väheneminen osoittaa, ettei maaseutua voida nähdä vain ruuantuotannon resurssina, sillä lyhytnäköisellä aluepolitiikalla on kauaskantoiset seuraukset.

Kun tilat suurenevät ja etäännyvät toisistaan maatalouspolitiikan seurauksena, väki maaseudulla vähenee entisestään (Lemetyinen & Toivonen 2004). Lemetyinen ja Toivonen (2004) huomauttavatkin, että maaseudun sosiaalisen elinvoimaisuuden kannalta tilojen monitoimistuminen olisi mielekäs kehityskulku. Nuoret viljelijät näkevät monitoimistamisen yhtäältä uhkana tehostamisvaatimusten saavuttamiselle, toisaalta suojana maaseutupolitiikan muutoksia vastaan, kun kaikki tilalle myönnetty maataloustuet eivät ole yhden korren varassa (em.).

Nuorten viljelijöiden vähenemiseen on pyritty vastaamaan Euroopan unionin maataloustukijärjestelmässä (CAP eli Common Agricultural Policy) nuorten viljelijöiden tulotuella. Daniel May ja kollegat (2019) ovat

havainneet, että tällä tuella on positiivinen yhteys sitä saavien viljelijöiden motivaatioon jäädä alalle. Jos vielä taloudellisten tekijöiden merkitys tilallisten lopettamispäätöksissä (Laitalainen ym. 2008, Silvasti & Laitalainen 2006) sekä huoli nuorten viljelijöiden velkaantumisesta (Puupponen ym. 2017, 31) huomioidaan, on nuorten viljelijöiden tukeminen CAPissa perusteltua.

Euroopan unionin maataloustukijärjestelmään sisältyvä nuorten viljelijöiden tulotuki ei ole kuitenkaan onnistunut pysäyttämään sukupolvenvaihdosten vähenemistä ja myöhästymistä. Vaikuttaisi siltä, että yksilötasolla nuorten viljelijöiden tulotuki on merkityksellinen (May ym. 2019), mutta se ei riitä paikkaamaan maaseudun ja kaupunkien eriarvoistumisen synnyttämiä aukkoja. Nuorten viljelijöiden tukemista on muukin kuin suorat tulonsiirrot: ongelmaa on ratkottava osana maaseudun poliittista kohtelua (Adamowicz & Szepeluk 2016, Puupponen ym. 2017, 37) Maa- ja metsätalousministeriön CAP-suunnitelman ennakoarvioinnissa todetaan, että maatalouden ulkopuolisen maaseudun kehittämistarpeet tunnistetaan, mutta niihin on varattu niukasti rahaa (Rannanpää ym. 2022, 13).

Lopuksi

Olen edellä tarkastellut nuorten viljelijöiden vähenemistä Suomessa. Kotimaisen maanviljelijöitä ja maataloutta tutkineen tiedon valossa vaikuttaa siltä, että suomalaisten viljelijöiden ikärakenteen vanheneminen on kytköksissä paitsi maaseutua autoittaneeseen muuttoliikkeeseen, niin myös tehostamiseen tähdänneeseen maatalouspolitiikkaan (Hartikainen 2016, Kumpulainen 1995).

Globaali ruokajärjestelmä on tällä hetkellä hyvin haavoittuvainen, sillä pitkät tuotantoketjut ja riippuvuussuhteet tekevät tuotan-

nosta epävakaampaa – ja ilmastokriisi tulee entisestään vaikeuttamaan ruuantuotannon olosuhteita (IPCC 2019). Myös poliittiset konfliktit ja niiden kytkeytyminen muuttuvaan ilmastoon lisäävät haasteita ruokaketjun eri osissa. Tämän vuoksi olisi tärkeää, että Suomessa nähtäisiin viljelijöiden väheneminen suhteessa maatalouden kokonaisvaltaista kestävyyttä koskeviin kysymyksiin. Alueellinen keskittyminen ja tilakokojen kasvamisen saattaa taata määrällisen ruokaturvan, vaikka viljelijöiden määrä vähenee. Tämä ei kuitenkaan riitä, mikäli todella halutaan rakentaa vakaampaa ja ympäristön kanssa sopusointuisempaa ruokajärjestelmää (Kortetmäki 2018, 9).

Ruokaturvasta ja ruokaomavaraisuudesta puhuttaessa on olennaista se, millä ehdoin ruuan saatavuus halutaan varmistaa. Toisin sanoen kysymys siitä, viljelläänkö kasveja suoraan ihmisravinnoksi vai tuotantoeläinten rehuksi, on keskeinen, koska se määrittää ihmisten ruokkimiseen tarvittavaa peltopinta-alaa. Pelkkä viljelijöiden määrästä puhuminen piilottaa poliittisuuden ruuantuotannon keskeisestä kysymyksestä eli siitä, mitä tuotetaan. Kestävämmän ruokajärjestelmän rakentamisen kannalta ruoan politisoiminen on olennaista (esim. Kortetmäki 2018, 13–14).

Usko maatalouden koneellisen teollistamisen hyötyihin on ollut Suomessa vahvaa (Kumpulainen 1995). Nykytilanteessa vaikuttaakin siltä, että tehostaminen on yhteydessä niin luonnon monimuotoisuuden vähenemiseen kuin alan työvoiman uusiutumiseen, kun yhä suurenevien tilojen keskellä on yhä vähemmän palveluita ja kollegoita. Myös nuoret viljelijät tunnistavat tilakoon kasvamiseen liittyvän riskin ylikuormittumisesta, vaikka osalle heistä laajentuminen näyttäytyykin tavoiteltavana (Lemetyinen & Toivonen 2004, 57).

Luonnon monimuotoisuuden edistäminen on tärkeää niin ilmastokriisin seurauksiin varautumisessa kuin sen hillitsemisessä.

Varautumisen kannalta monimuotoisuuden hyödyt tulevat esiin siinä, että esimerkiksi yksi viljalajike sietää paremmin kuivuutta ja toinen rankkasateita, jolloin eri lajikkeiden käyttö tasapainottaa näiden sääilmiöiden vaikutuksia satoon. Koska monimuotoisuus parantaa ympäristön sopeutumiskykyä eri sääilmiöihin, se on myös yhteydessä hiiltä sitovien kasvien määrään ja edelleen ilmastomuutoksen hillitsemiseen. Perinteisessä tehokkuutta tavoittelevassa maataloudessa on ajateltu maankäytön monimuotoisuuden tapahtuvan tuotantomäärän kustannuksella (esim. Lemetyinen & Toivonen 2004). Näin ei välttämättä ole: on näyttöä siitä, ettei monimuotoisuus välttämättä pienennä tehokkuutta. (Kahiluoto & Himanen 2012.)

Ilmastokriisin edetessä ruokajärjestelmään kohdistuva paine kasvaa samalla, kun viljelijäväestö ikääntyy ja tilakoot kasvavat. Tämä kehityskulku on yksi haaste ympäristökriisiin vastaamisessa, sillä tilakokojen kasvu ei ole omiaan edistämään luonnon monimuotoisuuden lisäämistä. Ruokaturvan vahvistaminen tuotantomäärää kasvattamalla saattaa ohjata ympäristöä kuormittaviin ratkaisuihin, kuten tuotantopanosintensiivisen maatalouden lisäämiseen. Nuoriin viljelijöihin kohdistuu monensuuntaisia paineita ruuantuotannon suhteen. Polttaviksi kysymyksiksi jäävät, kuinka viljelytyössä lisääntyvät erilaiset riskit ja epävarmuudet voidaan ottaa huomioon päätöksenteossa, ja kuinka viljelijöitä voidaan tukea kestävämmän ruokajärjestelmän rakennustyössä. Tuoretta tutkimusta nuorista viljelijöistä, heidän ammatinvalinnastaan ja toisaalta myös ylisukupolvisuuden näkymistä muuttuvassa yhteiskunnallisessa- ja luonnonympäristössä tarvitaan kipeästi – ja eetoseltaan monitieteinen nuorisotutkimus olisi varmasti kykenevä tuottamaan relevanttia tietoa aiheesta.

Lähteet

- Armila, Päivi & Halonen, Terhi & Käyhkö, Mari (toim.) (2016) *Reunamerkintöjä hylkysyrjästä. Nuorten elämänraameja ja tulevaisuudenkuvia harvaan-asutulla maaseudulla*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 117.
- EU (1997) Alueiden komitean 12.–13.2.1997 antama lausunto aiheesta Komission kertomus – Nuoret maanviljelijät ja maatilojen toiminnan jatkamisen ongelma. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/442b43da-1f31-4112-bbc9-e403bf826b16/language-fi> (Viitattu 23.11.2023.)
- EU (2001) Alueiden komitean 13.6.2001 antama lausunto aiheesta Nuoret Euroopan maataloudessa. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5ca24d79-6ecd-4971-92ec-f62f5c41fe40/language-fi/format-PDF> (Viitattu 23.11.2023.)
- EU (2013) The common agricultural policy (CAP) and agriculture in Europe – Frequently asked questions. ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_13_631 (Viitattu 23.11.2023.)
- EU (2015) Maatalouden ja maaseudun kehittämisen pääosaston antama lausunto aiheesta Nuoret viljelijät ja YMP. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a4dbd4d5-b12a-4a3d-99ee-56f4bcd325b3/language-fi> (Viitattu 23.11.2023.)
- EU (2018) Aavikoitumisen torjunta EU:ssa. Erityiskertomus (33/2018). Euroopan tilintarkastustuomioistuin. <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/desertification-33-2018/fi/#chapter8> (Viitattu 23.11.2023.)
- FAO (1996) Rome Declaration on Food Security. <https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm>. (Viitattu 18.8.2023.)
- GSFI – Global Food Security Index (2022) *Economist Impact*. https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/reports/Economist_Impact_GFSI_2022_Global_Report_Sep_2022.pdf (Viitattu 23.11.2023.)
- Hartikainen, Esko (2016) Keskustelun keskellä syrjä: Syrjäseutukeskustelu Suomessa vuodesta 1945. Teoksessa Päivi Armila, Terhi Halonen & Mari Käyhkö (toim.) *Reunamerkintöjä hylkysyrjästä. Nuorten elämänraameja ja tulevaisuudenkuvia harvaan-asutulla maaseudulla*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 117, 23–40..
- Intergovernmental Panel on Climate Change IPCC (2019): *Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems*. Priyadarshi R. Shukla & Jim Skea & Eduardo Calvo Buendia, Valérie Masson-Delmotte & Hans-Otto Pörtner & Debra C. Roberts & Panmao Zhai & Raphael Slade & Sarah Connors & Renée van Diemen & Marion Ferrat, Eamon Haughey & S. Luz & Sramana Neogi & Minal Pathak & Jan Petzold & Joana Portugal Pereira & P. Vyas, E. Huntley, K. Kissick, M. Belkacemi, Juliette Malley (toim.) *Special Report on Climate Change and Land*. <https://www.ipcc.ch/srccl/> (Viitattu 23.11.2023.)
- Kahiluoto, Helena & Himanen, Sari (toim.) (2012) Monimuotoisuudesta sopeutumiskykyä – ruokaketju uusille raiteille? MTT:n raportti 43. <http://www.mtt.fi/mtrraportti/pdf/mtrraportti43a.pdf> (Viitattu 23.11.2023.)
- Kortetmäki, Teea (2018) Ruokaoikeudenmukaisuus ja ympäristökysymys. *Alue ja ympäristö* 42 (2), 3–16.
- Kumpulainen, Mikko (1995) Maatalouden ekologinen uudistuminen. Teoksessa Ilmo Massa & Ossi Rahkonen (toim.) *Riskiylhteikkunnan talous – Suomen talouden ekologinen modernisaatio*, 241–264.
- Laitalainen, Elna & Silvasti, Tiina & Vesala, Kari Mikko (2008) Attributions and Emotional Well-being: Giving Up Farming in Finland. *Rural Society* 18 (1), 26–38.
- Lemmetyinen, Telle & Toivonen, Tarja (2004): Nuoret maatilayrittäjät – maataloussuuntautuneiden ja monialaisten maatilayrittäjien yrittäjäyyspäätös, nykypäivä ja tulevaisuus Etelä-Pohjanmaalla ja Pohjois-Karjalassa. Helsingin yliopisto Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus. <https://helda.helsinki.fi/items/27b381e2-f5fc-4a13-a3e0-38a4f301d57b> (Viitattu 23.11.2023.)
- Lähde, Ville (2019): Mitä maailman nälän voittaminen vaatii? *Alue ja ympäristö* 42 (1), 124–136.
- May, Daniel & Arancibia, Sara & Behrendt, Karl & Adams, John (2019) Preventing young farmers from leaving the farm: Investigating the effectiveness of the young farmer payment using a behavioural approach. *Land Use Policy* 82, 317–327. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.12.019>
- Puupponen, Antti & Paloviita, Ari & Kortetmäki, Teea & Silvasti, Tiina (2017) Suomalaisten maatilojen resilienssi osana tulevaisuuden ruokaturvaa. *Maaseudun uusi aika* 25 (2), 23–37.
- Rannanpää, Sari & Hirvonen, Timo & Antikainen, Janne & Heikkinen, Benjamin & Hovi, Sebastian & Kahila, Petri & Pyykkönen, Sinikukka & Tunkkari, Iina (2022) Suomen CAP-strategiasuunnitelman ennakoarviointi. Maa- ja Metsätalousministeriön julkaisuja 2022:4.

- Silvasti, Tiina (2006) Maatalouden rakennemuutoksen sosiaaliset seuraukset ja erityisesti se, minkä vuoksi ne eivät kiinnosta juuri ketään. Teoksessa Tuula Helne & Markku Laatu (toim.) *Vääryyskirja*. Helsinki: KELAn tutkimusosasto, 215–240.
- Silvasti, Tiina & Laitalainen, Elina (2006) Elämää maatalouden jälkeen. *Maaseudun uusi aika* 14 (2), 21–34.
- Suomen virallinen tilasto (SVT) (2020): Maa- ja metsätalousyritysten taloustilasto. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/mmtal/2020/mmtal_2020_2022-03-30_tie_001_fi.html (Viitattu 8.8.2023.)
- Zagata, Lukas & Sutherland, Lee-Ann (2015) Deconstructing the ‘young farmer problem in Europe’: Towards a research agenda. *Journal of Rural Studies* 38, 39–51.
- Zondag, Marie-Jose & de Lauwere, Carolien & Sloot, Peter & Pauer, Andreas (2015) Needs of Young Farmers. Raportti Euroopan komissiolle. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/fa9c8e5e-eff8-11e5-8529-01aa75ed71a1> (Viitattu 23.11.2023.)